

УДК 94:947 1/575 0545

Алымбеков К.А., Кангелдиев Б.С.

К.Тыныстанов ат. ҮМУ

КӨМҮСКӨДӨ КАЛГАН УЛУУ ИНСАН

Макалада кыргыз искусствосунун өнүгүшүнө өз убагында чоң салым кошкон маданияттын ордолору аталган Кыргыз мамлекеттик драма театрын, Кыргыз мамлекеттик опера жана балет театрын, Кыргыз мамлекеттик филармониясын жетектеген Сулайман Аденов жөнүндө маалымат берилген.

Маданият – бул эки элди бири-биринен айырмалоочу руханий асыл наркы, салты, тарыхы жана тили. Маданиятсыз эл бири-бирине сиңишип жуурулуша берет. Кайсы элдин маданияты күчтүү өнүксө, ошол элдин мамлекеттик туткасы бекем болот. Маданият бул- мамлекеттин тиреги. Убагында бүтүндөй СССРди тандандырган биздин кыргыз искусствосу болбоду беле? Кыргыз автономиялуу облусу, кийин Кыргыз АССРи түзүлгөндөн кийин искусство менен маданиятыбызда чоң ийгиликтер жаралган. Кыргыз элинин турмушунда мындай маданий революцияга салымдарын кошкон белгилүү өнөр адамдарынын өмүр жолдору менен таанышпыз. Ал эми театрда же кинодо ойноп, кейипкердин образын жараткан артист же таланттуу ырчы болбосо да, алардын башын бириктирип жетектеген, кыргыз искусствосу менен маданияттын очогу болгон, XX кылымдын отузунчу жылдары түптөлгөн Кыргыз мамлекеттик драмалык театры, Кыргыз мамлекеттик опера жана балет театры, Кыргыз мамлекеттик филармониясын катары менен жетектеген Сулайман Аденовдун ысымы аликүнчө күнүрт калып, кыргыз искусствосун түптөөдөгү эмгеги эскерилбей келет.

Авторлордун бул инсанды изилдеп калышына Элдос Мусагожоев менен Эрнис Шабдановдун «Шаты айылы, тарыхы жана санжырасы» аттуу 2015-жылы чыккан китеби түздөн түз себеп болду. Аталган китептин 109-бетинде Аденов улуу Сулаймандан тукум жок деп жазылган. Андан ары авторлор Мамбет-Такабай уруусунан чыккан белгилүү адамдардын өмүр баяндарына токтолушат да, Сулайман Аденов тууралуу эч нерсе жазылган эмес.

Зияш Бектеновдун «Замандаштарым жөнүндө эскерүү» китебиндеги Узакбай Абукаимовго арналган бөлүгү төмөнкүдөй башталат: «1925-жылы Пишпек шаарына Кыргызстан эл агартуу институту ачылганда, институтка Алма-Ата менен Ташкент шаарларындагы казак, кыргыз эл агартуу институттарынын даярдоо класстарында окушкан окуучулардан алтымыш окуучу келген. Ташкент шаарындагы казак, кыргыз эл агартуу институттан келген окуучулардын ичинде Султаш Орозбаев, Сулайман Аденов, Азим Коноев, Узакбай Абукаимов, Ташым Байжиев, Эсенгул Бердибаев, Мамасалы Абдыкаримов, Жума Жамгырчиев, Төлөнбай Данияровдор бар эле». Сулайман Аденов жөнүндө айтылган китептин 72,94,164 -беттеринде да эскерилет.

Ошондой эле Самсак Станалиевдин Жоомарт Бөкөнбаевге арналган «Жылдын эң узак күнү» аттуу романынын 108, 299-беттеринде Сулайман Аденовдун фамилиясы ошол мезгилдеги Кыргызстандан чыккан улуу адамдардын фамилиялары менен чогуу кездешет. Мисалы, 298-бетинде «ошол күйүп-бышып» жүргөн кезде Атайдын «Күйдүм чогуна» байланыштуу окуя чыкты. 1938-жыл болчу. Таластын Киров районунун Үчкоргон айылдык советинде жашаган Айманбет Ташиев дегенден Бөкөнбаевдин наамына кат келген. Анда «Күйдүм чок» тарыхын айтып, ал ыр Атайдыкы эмес, менин ырым болчу, аны 1930-жылы абакта отурганда

чыгаргам. Токтогул да, Атай да, ал турсун Алымкул менен Шекербек да билет. Таласта ырдап жүргөмүн дейт. Атай Токтогулдун «Эсимдесин» да өзүнүн ыры кылып алганын кең-кесири билдириптир. 1938-жылы 6-июлунда жазылган бул катты Жоомарт алаары менен Атайдын атына өрт коюп жиберет. Ушундан улам Кыргыз ССР Эл Комиссарлар Советинин алдындагы Искусство иштери боюнча башкармасы Ташиевдин арызынын негизинде «Күйдүм чок», «Эсимде», «Гүл» аттуу ырлардын обондорунун авторун аныктоо боюнча он беш адамдан турган комиссия түзөт. Ага С.Аденов, К.Маликов, А.Малдыбаев М.Токобаев, Ш.Орозов, С.Лоран, В.Целиковский, П.Шубин, Т.Үмөталиев, Ж.Бөкөнбаев, М.Күрөңкеев, К.Орозов, К.Акыев, А.Куттубаев, А.Огонбаев кирет.

Кыргыз Республикасынын саясий документациялар боюнча мамлекеттик борбордук архивинде Сулайман Аденов жөнүндө төмөндөгүдөй маалыматтар топтолгон:

Сулайман Аденов 1904-жылы Түп районуна караштуу Талды-Суу айылында туулган. 1916-жылкы Үркүндө Кытайга чейин барып, кайра кайткан. Үркүн болгон маалда Сулайман бар болгону он эки гана жашта эле. Мына ушул он эки жашаар бала бүт эл менен бирге бардык азап-тозокторду башынан өткөрдү. Үркөн эл туулуп - өскөн жерине кайтканда, анын үй-бүлөсү да өз жерине келип, 1917-1920-жылдары Михайловка айылында жалданма жумушчу болуп иштейт, байырлашат. Көп узабай эле эне-атасы, карындашы өлүп, бир үйдө жалгыз калат. Көрүнгөндүн эшигинде жүрүп, эптеп жан баккан оор күндөр башталат. Ошол көрүнгөндүн колунда жүргөн азаптуу балалыгы жөнүндө ал: «Тандан кечке көргөн күнүм: куурай алам, тезек терем, музоо кайтарам. Кокус музоо ээмп кетсе, менин шорум... кызылдай союп коет. Бир кыш этиме жалаң тон кийип, жылаңайлак суу ташып жүрдүм», - деп эскерген. Акыры зээндүүлүгүнөн улам он алты жаш курагында 1920-1923-жылдары Талды-Суудагы мектепке мугалим болуп иштейт. Жогорку билим алуу максатында Ташкент шаарындагы Казак-кыргыз педагогикалык техникумуна өтүп, андан 1923-1925-жылдары окуган.

С.Аденовдун адабий шыгынын жана искусствого болгон талантынын ойгонушу дал ушул техникумда окуп жүргөн учурга туура келет. Ал казак, татар тилдеринде чыккан адабий китептерди көп окуйт, өзүнүн бирин-экин ырлары техникумдун дубал газетасында да чыгат. 1925-жылы Фрунзе шаарына келип, Кыргыз педагогикалык техникумуна кирет. Ал ишмердүүлүгүнүн башталышында эле өзүнө катуу талап кое билген. Жаңыдан түзүлгөн өкмөт көчмөндөргө билим берүүнү негизги милдеттердин бири деп эсептеди. Бул максатты ишке ашыруу үчүн ал мезгилде билимдүү балдарды жетекчилик иштерге тартты. 1929-1930-жылдары Кант районунун башчысы, 1930-1931-жылдары Кыргыз АССР Агартуу Эл комиссариатында кадрлар бөлүмүнүн башчысы, 1931-1932-жылдары ВКП Фрунзе шааркомунун бөлүм башчысы, 1931-1932-жылдары ВКП Балыкчы жана Жумгал райкомдорунун катчысы, 1936-1937-жылдары Кыргыз Пединститутунун директорунун жардамчысы, 1937-1938-жылдары Кыргыз мамлекеттик театрынын директору, 1942-1943-жылдары Кыргыз мамлекеттик опера жана балет театрынын директору, 1943-1944-жылдары Кыргыз ССР Эл Комиссарлар Кеңешинин бөлүм башчылыгында, 1944-1947-жылдары Кыргыз мамлекеттик филармониясынын директору болуп эмгектенген.

Сулайман Аденовдун андан аркы тагдыры белгисиз.

Ал Улуттук Филармонияны жетектеп турган мезгил Улуу Ата Мекендик согуштун жылдары болчу. Дүйнөгө бүлүк салган бул кыргын согуш кыргыз

искусствосунун андан аркы өсүүсүнө бөгөт болуп, өнүгүүсүн токтото алган жок. Тескерисинче кайратман эл кайгы менен өлүмдөн мөнкүрөп калбастан, устаты узанып, ырчысы ыр ырдап, согуш талаасында жоокерлерге дем берип, элди патриоттуулука, Ата Мекенди коргоого шыктандырып турду.

Согуш жылдарында Кыргыз искусствосунун чеберлеринен жети бригада түзүлүп, согушуп жаткан жоокерлерге эки жарым миңден ашуун концерт берилген. Албетте, алардын басымдуу көпчүлүгүн филармониянын артисттери түзгөндүгүн айта кетүүбүз зарыл. Ошентип, фашисттик Германияны жеңиш үчүн советтик ар бир эл өз үлүшүн кандай кошсо, кыргыз искусствосунун чеберлери дал ошондой үлүш кошушкан. Ал гана турсун, 1945-жылы 9-майындагы Улуу Жеңишти кыргыз элинин өнөрпоз таланттары өз чыгармалары менен даңктап чагылдырышты. Мындай улуу салтанатты элдик музыкант Ыбырай Тумановдун «Жеңиш» деген классикалык күүсү, Жумамүдүн Шералиевдин «Жеңген эл», Сеит Бекмуратовдун «Жеңиш», Алымкул Үсөнбаевдин «Балдары баатыр Манастын» сыяктуу чыгармалары айкын даңазалады.

Токтогул Сатылганов атындагы Эмгек Кызыл Туу ордендүү Кыргыз мамлекеттик филармониясынын 80 жылдык даңктуу жолунда аны каардуу согуш мезгилинде жетектеген Сулайман Аденовдун эмгеги чоң экендигин айтпасак да түшүнүктүүдүр. Кыргыз искусствосунун түптөлүү башаты мына ушундай улуу иштер менен башталып, кайратман жетекчилер калыпка салган. Андыктан 2016-жыл – тарых жана маданият жылында, ошондой эле Улуттук филармониянын 80 жылдык мааракеси белгиленүү учурунда Сулайман Аденов сыяктуу унутта калган эл уулдарынын эмгектери эскерилип, татыктуу бааларын алат деген ишенимде элек.

Бирок бул улуу инсандын ысымы эч жерде эскерилбей, дагы унутта калган. Балким, ушул макаланы окугандан кийин ага-тууган, тааныштары үн катышар.

Адабияттар:

1. Мусакожоев Э., Шабданов Э. Шаты айылы, тарыхы санжырасы. – Каракол: «Карга Аке басма үйү», 2015.
2. Бектенов З. Замандаштарым жөнүндө эскерүү. – Бишкек, 1996. 163-бет.
3. Станалиев С. Жылдын эң узак күнү.- Бишкек, 2007. 299-бет.